

БОНДАРЕНКО
Наталія Миколаївна,
провідний бібліотекар
Сумський національний аграрний
університет
(м. Суми)

ВНЕСОК ПРОФЕСОРА М. А. ЄГОРОВА (1879-1942) У СТАНОВЛЕННЯ СУМСЬКОЇ ДОСЛІДНОЇ СТАНЦІЇ

У статті розкривається становлення Сумської дослідної станції під керівництвом першого директора Михайла Андрійовича Єгорова та розробка програми установи.

В статье раскрывается основание Сумской опытной станции под руководством первого директора Михаила Андреевича Егорова и разработка программы учреждения.

The establishment of the Sumy research experimental station founded under the guidance of Mykhaylo Andriyovych Egorov and the first director is described in this article.

Постановка проблеми. Наукова спадщина професора М. А. Єгорова охоплює основні напрямки розвитку вітчизняної агрономічної науки кінця XIX початку XX ст. Ним розроблено широке коло питань, зокрема: з ґрунтознавства, умов застосування та дії фосфатів на різних типах ґрунтів; проблеми агрохімії – роль фосфатної кислоти у ґрунті, зольного живлення рослин.

Значний особистий внесок М. А. Єгоров зробив у становлення і розвиток Сумської сільськогосподарської дослідної станції, був її засновником. Вченим розроблено, обґрунтовано та складено першу програму установи, завдяки якій заклад почав успішно розвиватись.

Незважаючи на вагому та багатогранну діяльність М. А. Єгорова, на сьогодні не існує фундаментальних науково-історичних праць узагальнюючого характеру, в яких було б здійснено спеціальне, комплексне дослідження.

Вивчення наукової діяльності вченого в галузі агрохімії, ґрунтознавства на Сумській дослідній станції дозволяє стверджувати, що його ідеї, досліді, програма роботи наукової установи мали вирішальне значення для заснування та розвитку закладу.

Стан вивчення проблеми. Неодноразово в своїх роботах щодо наукової діяльності професора М. А. Єгорова, а також з проблеми становлення та розвитку Сумської дослідної станції звертався сучасний історіограф, доктор сільськогосподарських наук, професор В. А. Вергунов. Посилаючись на наукові праці професора М. А. Єгорова та другого директора станції В. І. Сазанова, [1, с. 55–59] вчений зазначає, що Сумську сільськогосподарську дослідну станцію організовано у 1905 році за сприяння Харківського повітового земства при Сумській сільськогосподарській школі. За дослідженнями історика, думка про необхідність заснування дослідної станції в Сумському повіті прозвучала у 1904 в доповіді черговому Сумському повітовому земському зібранню від колишнього управляючого Сумською сільськогосподарською школою Н. К. Походні, мотивуючи тим, що спостерігалось підвищення інтересу до наукової агрономії. У своїй роботі сучасний історик аналізує становлення та перші роки роботи станції, дає характеристику науково-допоміжним приміщенням, обладнанню. У монографії автор детально розглядає хімічний та механічний аналізи ґрунту, які були проведені М. А. Єгоровим і опубліковані у «Звіті» за перший рік існування станції [2, с. 3], а також інший напрямок роботи установи – проведення дослідів по з'ясуванню економічних сортів вівса і картоплі. Згадується і викладацька діяльність першого директора станції у Сумській сільськогосподарській школі. В роботі вказано на труднощі, які спіткали працівників станції під час першого п'ятирічного періоду існування Сумської дослідної станції.

У той же час відсутні дослідження з вивчення створення та втілення в життя першої програми установи.

Мета та завдання дослідження полягає в узагальнюючому аналізі організаційної та наукової діяльності М. А. Єгорова на Сумській дослідній

станції у контексті історії ґрунтознавства, агрохімії. Автором статті впроваджено до наукового обігу нові архівні матеріали, систематизовано наукові праці періоду роботи професора М. А. Єгорова на станції, проаналізовано історію складання програми дослідної станції.

Результати досліджень. У 2009 році виповнюється 130 років від дня народження видатного вченого-аграрія, прекрасного педагога, одного з організаторів сільськогосподарської дослідної справи в Україні та Росії, доктора сільськогосподарських наук, професора Михайла Андрійовича Єгорова. Наукова спадщина вченого охоплює основні напрями розвитку вітчизняної агрономічної науки початку ХХ ст. Ним розроблено широке коло питань, зокрема: з ґрунтознавства, умов застосування та дії фосфатів на різних типах ґрунтів, проблеми агрохімії - роль фосфатної кислоти у ґрунті, зольного живлення рослин, які знайшли відображення в 141 науковій праці [3, с. 41]. Значний особистий внесок М. А. Єгоров зробив у становлення і розвиток Сумської сільськогосподарської дослідної станції, був її засновником.

Ідейними творцями обласної організації сільськогосподарської дослідної справи в країні на той час були В. В. Вінер та С. М. Богданов. А над удосконаленням її структури, завдань, методології працювала ціла плеяда відомих учених: П. О. Костичев, В. М. Рожественський, М. К. Недокучаєв, В. І. Сазанов, О. О. Сапегін, В. Г. Ротмістров, С. П. Кульжинський, Г. Г. Махів, Д. В. Домрачов, О. П. Левицький, О. Г. Дояренко, Б. К. Єнкен [4, с. 131]. Серед них значне місце посідає постать професора Михайла Андрійовича Єгорова.

Народився М. А. Єгоров 12 вересня 1879 року у селі Кам'янка Миколаївського повіту Самарської губернії в родині селянина. Початкову освіту майбутній учений отримав у сільській Земській школі, пізніше вступив до Миколаївського повітового училища, яке закінчив у 1894 році. Восени вступив до Маріїнського земельного училища поблизу м. Саратова. З лютого по серпень 1900 року проходив практику в маєтку Кропотова Петровського повіту Саратовської губернії, по закінченні вищої школи працював у маєтку гр. Толстой Нижньоломівського повіту Пензенської губернії. Восени 1900 року,

маючи гарну освіту та практичні навички, М. А. Єгоров вступає до Московського сільськогосподарського інституту, який закінчує в 1904 році, отримавши диплом першого розряду [3, с.40].

Формування наукового світогляду під час навчання у вузі відбувалося під впливом відомих на той час учених і викладачів інституту. Але найголовнішим учителем у житті молодого Єгорова став відомий учений-агроном, академік Д. М. Прянішніков, під керівництвом якого почалася його наукова та педагогічна діяльність [3, с. 40].

По закінченні університету в 1904 році до 1 жовтня 1905 року М. А. Єгоров відбував військову повинність у Київському кріпосному інженерному Управлінні. Закінчив службу в чині молодшого унтер-офіцера і отримав II розряд інженера-кондуктора. З 1 листопада 1905 року по вересень 1908 року професор М. А. Єгоров працював у Сумському земстві, де організував дослідну станцію при сільськогосподарській школі [5].

За визначенням другого директора дослідної станції В. І. Сазанова, на той час «сельско-хозяйственная опытная станция при С.-Х. школе – явление не редкое в жизни наших опытных учреждений, но решительно осужденное опытом при обычной скудности в оборудовании, общность имущества неизбежно нарушает интересы той или другой стороны и мешает правильной постановке дела; между тем последнее условие более чем где бы то ни было важно именно в опытном деле» [6, с. 1].

Створення Сумської дослідної станції, за періодизацією сучасного історіографа В. А. Вергунова, припадає на кінець третього періоду (1894–1908 рр.) еволюції розвитку найбільш значущих етапів науково-організаційної структури сільськогосподарської дослідної справи [4, с. 135]

Цей період пов'язаний із діяльністю професора П. О. Костичева та неврожаями останнього десятиріччя XIX століття. Саме П. О. Костичев узагальнив накопичений досвід організації с.-г. дослідної справи та запропонував її втілення. На цей час припадає і прийняття першого загальнодержавного законодавчого акту стосовно с.-г. дослідної справи –

спеціального «Положення про с.-г. дослідні заклади», прийнятого указом Миколи II 28 травня 1901 року. Згідно з ним встановлювалась їхня типологія і на державу покладалось заснування центральних дослідних закладів і с.-г. дослідних станцій, що обслуговують досить великі території, і, головне, забезпечувалось їх бюджетне фінансування.

У 1903 році Держдепартаментом землеробства Росії був опублікований проект порайонного вивчення сільського господарства, складений визначним дослідником і організатором В. В. Віннером [7]. Згідно з цим проектом планувалося відкрити ряд дослідних станцій та полів. Багато губернських земств швидко відгукнулись і організували обласні і районні поля та станції. Даний проект знайшов підтримку цілого ряду губернських земств. Харківське губернське земство постановило організувати дослідну станцію в м. Харкові для лісостепової північної частини губернії, у тому числі і в Сумах. Сумська дослідна станція мала обслуговувати Сумський, Лебединський та Охтирський повіти [9, с. 40].

Уперше думку про утворення станції Сумському повітовому земському зібранню 3 жовтня 1904 році висловив Н. К. Походня – керуючий сільськогосподарською школою, мотивуючи це зацікавленістю господарів Сумського повіту до успіхів наукової агрономії [2, с. 3–4; 8, с. 36–37]. Виникнення Сумської дослідної станції відноситься до періоду поживлення інтересу до дослідного вивчення агротехніки землеробства. Ця зацікавленість з'явилась як серед виробників – сільських господарів, так і в суспільних і керівних колах.

Як зазначав В. І. Сазанов «Мысль о том, что, по выражению А. С. Пушкина, «хлеб русский не родится на английский манер» и что нужен опыт – эксперимент, наконец, прочно вошла в сознание хозяев и агрономических кругов. Слишком велики были различия в климате, почве зарубежных стран и России, чтобы можно было без проверки перенести опыт, образец Западной Европы в Россию» [10, с. 27].

Саме в цей період 1 жовтня 1905 року було засновано Сумську дослідну станцію [2, с. 4; 5, с. 36–37]. Першим завідувачем дослідної станції з жовтня 1905 року по вересень 1908 року був Михайло Андрійович Єгоров (1879–1942) – молодий на той час науковий працівник, який став пізніше видатним дослідником і професором Харківського університету та Харківського сільськогосподарського інституту. Крім керівництва станцією та науковою роботою, М. А. Єгоров одночасно працював викладачем хімії та ґрунтознавства і керував деякими практичними роботами учнів сільськогосподарського училища. Таким чином, було встановлено тісний зв'язок дослідної станції та училища [15, с. 1-2].

Установа розміщувалася на 8 десятинах землі, розташованої у трьох верстах від міста Сум, Харківської губернії [6, с. 1]. До складу дослідної станції входили наступні науково-дослідні заклади: агрономічна лабораторія, метеорологічна станція, вегетаційний будинок і дослідне поле [2, с. 1]. З моменту заснування станції М. А. Єгоров активно включився в облаштування, забезпечення її обладнанням та складанням першої програми роботи. Як зазначав М. А. Єгоров, при складанні програми «...были приняты меры к возможно полному изучению отчетов наших старейших опытных учреждений». На прохання завідувача відгукнулися: Полтавське дослідне поле, надіславши свої праці, - «Итоги работы Полтавского опытного поля за пятнадцать лет» вип. 3 и 4; Харьківська спілка сільського господарства та сільської промисловості, надіславши «Обзор деятельности опытных полей», звіти окремих дослідних полів та інші видання. Херсонське та Одеське дослідні поля також надіслали свої праці, щорічні звіти за попередні роки.

При складанні кошторису на обладнання Єгоров опирався на кошторис на двох працівників лабораторії Міністерства Землеробства та Державного Майна, керованої професором П. С. Коссовичем [2, с. 5].

Матеріалів для розробки програми дослідного поля було надзвичайно мало. Серед них: енциклопедичний словник Брокгауза і Ефрона.; «Почвенная карта», складена Фурдуєвим [2, с.5], згідно з якою ґрунти Харківської губернії

розподілялись таким чином: чорнозему – 61, 9%, глинистого чорнозему – 4,6%, суглинистого – 12, 5, супіщаного – 4,6, супісків – 5,4, пісків – 7,5, кам'янистого ґрунту – 2,7. Усього – 99,2 [2, с. 20]; «Отчет сельскохозяйственного общества» 1904 р.; «Труды съезда деятелей по сельскохозяйственному опытному делу».

При складанні програми дослідного поля М. А. Єгоров прийняв рішення ознайомитися з ґрунтовими та кліматичними умовами Сумського повіту, веденням господарства, з основними «нуждами и потребностями» населення повіту в справі розвитку агрономічної техніки та знань [9, с. 6]. Для розв'язання поставлених завдань М. А. Єгоров користувався методом знайомства з сільськогосподарськими умовами повіту, спілкуючись з досвідченими мешканцями, вивчаючи відповідні джерела.

Для гарантування досягнення успіхів у справі на багато років та запобігання можливих помилок складена програма була розіслана М. А. Єгоровим компетентним науковцям, на що було отримано відгуки, зокрема від професора Ново-Олександрійського інституту П. Ф. Баранова та завідувача Херсонського Земського дослідного поля Ф. Б. Яновчика. З іншими, професором Д. Н. Прянішніковим та його асистентом І. С. Шуловим, з магістром сільського господарства С. Ф. Франкфуртом, Єгоров мав особисту співбесіду [11, с. 46].

Вивчаючи історію ділянок, на яких було розташовано перше і друге дослідні поля станції, М. А. Єгоров з'ясував, що довгий час земля знаходилася в оренді селян села Веретенівка (Анненское) та не удобрювалася. Знаряддям праці слугували соха та борона (дерев'яна, з залізними зубцями). Засівали виключно хлібними злаками, останні роки виключно вівсом [2, с. 7].

Персонал станції у перші роки роботи складався з одного завідувача. Допомагали йому в роботі в якості практиканта студент Київського Політехнічного інституту Г. І. Жуков, учні сільськогосподарської школи та один робітник. Кошти дослідної станції склалися зі щорічного асигнування Харківського Губернського Земства в 2000 крб., асигнування Повітового Земства на друк звіту та на поповнення бібліотеки 300 крб. (згідно з

протоколом від 19 лютого 1907 року за № 37 Педагогічної ради школи, що проходила під керівництвом Піклувальника школи, голови Пovýтовоь Земської Управи М. М. Петрищева) і були дуже обмеженими. Тільки завдяки субсидії Харківського Товариства Сільського Господарства вдалося звести річний баланс. Відчувалася потреба в будівництві приміщень для збереження продуктів (насіння та бульб) і пристосування для висушування середніх зразків рослин.

Професор М. А. Єгоров зазначав, що на ниві вивчення сільськогосподарської діяльності часто приходилося стикатися з агрономічними запитами від селян. На той час Сумський повіт у цьому відношенні мав колективні напрацювання дослідів із застосування мінеральних добрив. Крім суспільних організацій, окремі господарства працювали у взаємодії науки та практики. Це явище мало місце у великих приватних господарствах, забезпечених достатніми коштами для втілення в життя даних наукових досягнень. Дрібним землевласникам та селянам набагато складніше було конкурувати з великими маєтками, забезпеченими науково озброєними керуючими. Найчастіше звернення до науковців станції були з питань потреби ґрунту та його родючості. Тому робота вчених була націлена на вирішення цих питань за допомогою хімічного аналізу, дослідів у вегетаційних судинах та за допомогою польового досвіду.

Хімічний та механічний аналізи ґрунту, проведені під керівництвом професора М. А. Єгорова, були опубліковані у «Звіті» за перший рік існування станції [1, с. 57], де зазначено, що механічний орний шар ґрунту визначено за способом професора Вільямса і складався з піску (1%); пилу: великого піскового (46,3%), середнього (33,8%) і дрібного (5,1%); мулу (12,5%). За хімічним аналізом орний шар мав: гігроскопічну вологу – 3,32%, питому вагу – 2,61%, вуглекислоту – 0,06%, гумус за способом Іщерекова – 5,70%, хімічно зв'язану воду – 1,44%, загальний азот за Кьельдалем – 0,24%; підорний шар мав: гігроскопічну вологу – 3,07%, питому вагу – 2,56%, вуглекислоту – 0,05%,

гумус за способом Іщерекова – 4,36%, хімічно зв'язану воду – 3,17%, загальний азот за Кьельдалем – 0,15%.

Метеорологічне відділення станції за сприянням Н. К. Походні почало функціонувати з 27 березня 1906 року [2, с. 4;], тому на першому етапі робіт враховувалися дані сусідньої метеорологічної станції Миколаївського маєтку Харитоненка, що знаходилася в 25 верстах від Сумської дослідної станції. Спостереження на ній були початі ще в 1893 році. У господарюванні на ділянках селяни віддавали перевагу гною. Використовували трипілля та ранній травневий пар. Як з'ясувалося, погана обробка і виснаження ґрунтів полів були головною причиною низької врожайності. Тому в програмі Сумської дослідної станції визначальними стали питання парової обробки, порівняння ранніх, пізніх і зайнятих парів, застосування гною та штучних мінеральних добрив.

З метою з'ясування впливу на врожай при відповідних кліматичних, ґрунтових умовах було закладено дві багатопільні сівозміни з люцерною і конюшиною. Планувалося, що проведені дослідження допоможуть вирішити і кормове питання станції. Урожаї люцерни вивчалися у восьмипільній сівозміні. Люцерна висівалася рядовою сівалкою, чистим посівом після просапної культури. З метою з'ясування впливу гною поверхневим добривом на частині ділянок розкидався гній по сходах трави, яку вирощували в сівозміні чотири роки.

Одночасно на станції проводилися дослідні із з'ясування економічних сортів картоплі: з ранніх – Медіум, Ранній рожевий, Кінгс Коль, Скоростиглий, Рожевий місцевий; з пізніх – Меркер Імперіаль, Евфілос. Дослідні проводилися протягом 1907- 1910 рр., результатами дослідів з'ясовано, що пізні сорти мали найбільшу врожайність (940-874 пуд на дес.) і містили найбільший відсоток крохмалю в бульбах (18-20%) у порівнянні з середніми сортами (773-749 пуд на дес.; 15-18% крохмалю) [12]. Проте в обох випадках значної різниці в Урожайності сортів не спостерігалось.

Дослідження допомогли керівнику станції М. А. Єгорову зробити такі висновки:

- чорнозем дослідного поля Сумської дослідної станції добре реагував на удобрення;

- гній давав збільшення врожаю до 30 пуд. зерна з десятини;

- внесення томасшлаку і суперфосфату підвищували врожай зерна озимого жита на 50 пуд. з десятини;

- удобрення селітрою не викликало підвищення врожаю озимих [13, с. 15-16].

Висновки дали можливість з'ясувати, що з двох поживних речовин чорнозем станції потребував фосфору і не потребував азотного добрива. Ранній квітневий пар у порівнянні з пізнім підвищував урожай зерна озимого жита без гною 15 пуд., а при його внесенні – до 32 пуд. зерна. При випробуванні різних сортів вівса виявлено: найкращий був місцевий.

Досліди з картоплею довели, що пізні сорти мають вищий відсоток із урожайності і крохмалю в бульбах. На той час по областях були поширені такі сорти: у Харківській – Алкоголь, Імператор Ріхтера, Рання рожева та Сніжинка, у Полтавській – Алкоголь, Рання рожева, у Чернігівській – Імператор Ріхтера, Рання рожева, Скороспіла місцева жовта, у Волинській – Імператор Ріхтера, Рання рожева, Сніжинка, у Катеринославській – Імператор Ріхтера [14, с. 32].

Досліди з багаторічними бобовими травами показали не високі і не постійні врожаї люцерни та конюшини при місцевих ґрунтових умовах. Проте врожай сіна цих трав у середньому був нормою і становив 150 пуд. з десятини.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Науково-практична діяльність професора М. А. Єгорова на посаді першого завідувача Сумської дослідної станції у 1905–1908 рр. була націлена на розробку програми роботи дослідної станції та теоретико-практичних основ із ґрунтознавства і агрохімії. У результаті була складена програма та поставлені досліди з питань застосування та дії фосфатів на різних типах ґрунтів, зольного живлення рослин, визначена роль фосфатної кислоти у ґрунті. Матеріали досліджень знайшли відображення в наукових працях ученого [2; 11; 16–37], які планується детально вивчити та проаналізувати.

Під керівництвом професора М. А. Єгорова станція робила перші кроки до свого майбутнього. Інститут АПВ УААН, в який вона реформувалася згодом, є славетною установою сільськогосподарського спрямування з результатами та надбаннями світового гатунку. У 2010 році заклад відзначатиме свій офіційний 100-річний ювілей.

Висловлюю щире подяку керівнику наукової роботи, професору В. А. Вергунову, колективу ДНСГБ УААН та завідувачу наукової бібліотеки Сумського інституту АПВ Н. О. Дорошенку за допомогу в пошуку матеріалів для дисертації.

Список використаних джерел

1. *Харківський сільськогосподарський науково-освітній центр з селекції і насінництва : становлення та діяльність (друга половина XIX–початок XX століття) / УААН, ДНСГБ ; В. А. Вергунов, О. Ф. Глоба ; наук. ред. В. А. Вергунов, В. П. Петренкова. – Х., 2004. – 171 с. : портр. – (Іст.-бібліогр. сер. «Аграрна наука України в особах, документах, бібліографії» ; кн. 6).*

2. *Егоров М. А. Сумская сельскохозяйственная опытная станция: отчет за первый год существования / М. А. Егоров ; Сумская Уездная Земская Управа. – Сумы : Типолитограф. К. М. Пашкова, 1907. – 96 с.*

3. *Педагоги-вчені Харківського державного аграрного університету ім. Докучаєва : бібліогр. довід. / упоряд. Р. І. Киричок. – Х. : Основа, 2001. – 136 с.*

4. *Вергунов В. А. Нариси історії аграрної науки, освіти та техніки / В. А. Вергунов ; УААН, ДНСГБ. – К. : Аграр. наука, 2008. – Ч. 2. – С. 81. – (Іст.-бібліогр. сер. «Аграрна наука України в особах, документах, бібліографії» ; кн. 24).*

5. *Особова справа М. А. Єгорова. – ЦДАВО України. – Ф. 166. – Оп. 12. – Спр. 2453. – Арк. 1–7.*

6. *Сазанов В. И. Обзор работ Сумской сельскохозяйственной опытной станции с 1906 по 1910 года / В. И. Сазанов. – Сумы : Типограф. И. Г. Ильченко, 1911. – 16 с.*

7. *Винер В. В. Проект Организации порайонного изучения сельского хозяйства / В. В. Винер. – СПб., 1908.*

8. *Журналы очередного Сумского Уездного Земского собрания 30 сентября, 1, 2, 3, и 4 октября 1904 года : с прил. – Сумы : Типолитограф. К. М. Пашкова, 1905. – С. 36–37.*

9. *Погорелов П. Н. Сумской государственной сельскохозяйственной опытной станции 50 лет / П. Н. Погорелов, Н. И. Тихонов // Основные итоги*

научно-исследовательских работ за 1905–1910 гг. : сб. трудов / Сумская гос. с.-х. опыт. ст. – К. ; Сумы : Сельхозгиз, 1958. – С. 5.

10. *Сазанов В. И.* Возникновение Сумской сельскохозяйственной опытной станции и итоги ее работы за первые годы существования / В. И. Сазанов // Основные итоги научно-исследовательских работ за 1905-1910 гг. : сб. трудов / Сумская гос. с.-х. опыт. ст. – К. ; Сумы : Сельхозгиз, 1958. – С. 27.

11. *Егоров М. А.* Программа опытного поля при Сумской сельскохозяйственной опытной станции / М. А. Егоров // Сумская сельскохозяйственная опытная станция: отчет за первый год существования / Сумская Уездная Земская Управа ; сост. М. А. Егоров. – Сумы : Типолитограф. К. М. Пашкова, 1907.

12. *Егоров М. А.* Сумская сельскохозяйственная опытная станция: отчет о деятельности станции за 2-й год. / М. А. Егоров ; Сумская Уездная Земская Управа. – Сумы : Типолитограф. К. М. Пашкова, 1908. – 160 с.

13. *Сазанов В. И.* Сумская сельскохозяйственная опытная станция : обзор работ за 1905–1910 гг. / В. И. Сазанов. – 1910. – 16 с.

14. *Теслюк П. С.* Становлення і розвиток українського картоплярства / П. С. Теслюк, О. В. Щербенко. – К. : Кий, 1997. – 159 с.

15. *Харьковская губерния* // Энциклопедический словарь / Ф. А. Брокгауз, И. А. Ефрон. – СПб., 1890–1907. – Полутом 73. – С. 95.

16. *Егоров М. А.* Краткое (предварительное) сообщение о деятельности Сумской сельскохозяйственной опытной станции / М. А. Егоров. – Сумы : Типограф. К. М. Пашкова, 1907. – 21 с.

17. *Егоров М. А.* Краткий отчет о деятельности Сумской сельскохозяйственной опытной станции в 1908 г. / М. А. Егоров. – Сумы : Типограф. К. М. Пашкова, 1911. – 18 с.

18. *Егоров М. А.* Влияние постоянного тока небольшой силы на мобилизацию почвенных азота и фосфорной кислоты / М. А. Егоров. – Сумы, 1907.

19. *Егоров М. А.* Действие золы на урожай сельскохозяйственных растений / М. А. Егоров // Сумская сельскохозяйственная опытная станция : отчет за первый год существования / М. А. Егоров ; Сумская Уездная Земская Управа. – Сумы : Типолитограф. К. М. Пашкова, 1907. – С. 52–54.

20. *Егоров М. А.* К вопросу о плодородии почвенных горизонтов / М. А. Егоров // Егоров М. А. Сумская сельскохозяйственная опытная станция: отчет за первый год существования / М. А. Егоров. – Сумы : Сумская Уездная Земская Управа. Типолитография К. М. Пашкова, 1907. – С. 68–79.

21. *Егоров М. А.* Наблюдение над развитием овса / М. А. Егоров // Сумская сельскохозяйственная опытная станция: отчет за первый год существования / М. А. Егоров ; Сумская Уездная Земская Управа. – Сумы : Типолитограф. К. М. Пашкова, 1907. – С. 54–61.

22. *Егоров М. А.* Наблюдение над укатыванием / М. А. Егоров // Сумская сельскохозяйственная опытная станция : отчет за первый год существования / М. А. Егоров ; Сумская Уездная Земская Управа. – Сумы : Типолитограф. К. М. Пашкова, 1907. – С. 61–68.

23. *Егоров М. А.* Опыты с картофелем / М. А. Егоров // Сумская сельскохозяйственная опытная станция : отчет за первый год существования / М. А. Егоров ; Сумская Уездная Земская Управа. – Сумы : Типолитограф. К. М. Пашкова, 1907. – С. 79–82.

24. *Егоров М. А.* Влияние томас-шлака, суперфосфата и селитры на развитие и на урожай озимой ржи / М. А. Егоров // Сумская сельскохозяйственная опытная станция : отчет о деятельности станции за 2-й год / М. А. Егоров ; Сумская Уездная Земская Управа. – Сумы : Типолитограф. К. М. Пашкова, 1908. – С. 54–67.

25. *Егоров М. А.* Испытание сортов овса / М. А. Егоров // Сумская сельскохозяйственная опытная станция : отчет о деятельности станции за 2-й год / М. А. Егоров ; Сумская Уездная Земская Управа. – Сумы : Типолитограф. К. М. Пашкова, 1908. – С. 68–77.

26. *Егоров М. А.* К вопросу о влиянии сероуглерода на почву и на растение / М. А. Егоров // Сумская сельскохозяйственная опытная станция : отчет о деятельности станции за 2-й год / М. А. Егоров ; Сумская Уездная Земская Управа. – Сумы : Типолитограф. К. М. Пашкова, 1908. – С. 148–154.

26. *Егоров М. А.* К вопросу о значении торфа / М. А. Егоров // Сумская сельскохозяйственная опытная станция : отчет о деятельности станции за 2-й год / М. А. Егоров ; Сумская Уездная Земская Управа. – Сумы : Типолитограф. К. М. Пашкова, 1908. – С. 140–148.

28. *Егоров М. А.* К вопросу о плодородии почвенных горизонтов / М. А. Егоров // Сумская сельскохозяйственная опытная станция : отчет о деятельности станции за 2-й год / М. А. Егоров ; Сумская Уездная Земская Управа. – Сумы : Типолитограф. К. М. Пашкова, 1908. – С. 116–140.

29. *Егоров М. А.* К вопросу о распылении почвы путем обработки ее / М. А. Егоров // Сумская сельскохозяйственная опытная станция : отчет о деятельности станции за 2-й год / М. А. Егоров ; Сумская Уездная Земская Управа. – Сумы : Типолитограф. К. М. Пашкова, 1908. – С. 154–155.

30. *Егоров М. А.* Наблюдения над укатыванием овса / М. А. Егоров // Сумская сельскохозяйственная опытная станция : отчет о деятельности станции за 2-й год / М. А. Егоров ; Сумская Уездная Земская Управа. – Сумы : Типолитограф. К. М. Пашкова, 1908. – С. 83–96.

31. *Егоров М. А.* О парах / М. А. Егоров // Сумская сельскохозяйственная опытная станция : отчет о деятельности станции за 2-й год / М. А. Егоров ; Сумская Уездная Земская Управа. – Сумы : Типолитограф. К. М. Пашкова, 1908. – С. 97–110.

32. *Егоров М. А.* Об углекислом газе почвенного воздуха / М. А. Егоров // Сумская сельскохозяйственная опытная станция : отчет о деятельности станции за 2-й год / М. А. Егоров ; Сумская Уездная Земская Управа. – Сумы : Типолитограф. К. М. Пашкова, 1908. – С. 110–116.

33. *Егоров М. А.* Опыты с сортами картофеля / М. А. Егоров // Сумская сельскохозяйственная опытная станция : отчет о деятельности станции за 2-й год / М. А. Егоров ; Сумская Уездная Земская Управа. – Сумы : Типолитограф. К. М. Пашкова, 1908. – С. 77–79.

34. *Егоров М. А.* Опыты с травосеянием / М. А. Егоров // Сумская сельскохозяйственная опытная станция : отчет о деятельности станции за 2-й год / М. А. Егоров ; Сумская Уездная Земская Управа. – Сумы : Типолитограф. К. М. Пашкова, 1908. – С. 79–83.

35. *Егоров М. А.* О сортах овса и картофеля и о кормовых травах / М. А. Егоров // Сумская сельскохозяйственная опытная станция : отчет о деятельности станции за 2-й год / М. А. Егоров ; Сумская Уездная Земская Управа. – Сумы : Типолитограф. К. М. Пашкова, 1908. – С. 67–68.

36. *Сельскохозяйственный анализ.* Ч. 1. Почва / Н. Я. Демьянов, В. И. Виноградов, Н. А. Егоров. – Б. м. : Изд. Саблина, 1907.

37. *Сельскохозяйственный анализ.* Ч. 2. Удобрения, кормовые вещества / Н. Я. Демьянов, В. И. Виноградов, Н. А. Егоров. – Б. м. : Изд. Саблина, 1908.